

Лариса Лісіна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки Бердянського
державного педагогічного університету

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Етика, яка здатна регулювати соціальне й природне в суб'єкті життєдіяльності через усвідомлення їх збалансованого впливу на нього, сьогодні є посередником між загальними нормативними вимогами до вчителя і тактикою його педагогічної поведінки, та виступає значущим фактором формування особистості. Саме етика, виходячи з позицій цілісного підходу до особистості, розглядає виховання як духовний процес, що розгортається в діалозі рівноправних суб'єктів і спрямовується на розвиток вільної й відповідальної людини [3, с. 27]. Слід зазначити, що моральна свідомість педагога формується стихійно (як і будь-якого іншого члена суспільства). Урахування етичних підходів і норм у навчально-виховному процесі істотно підвищує його гуманістичний потенціал. Етична компетентність виступає показником і одночасно у якості результату професійно-особистісної готовності вчителя до роботи у школі, адже виконання будь-якого педагогічного завдання має моральний зміст [3, с. 260].

Тому, в умовах реалізації нової парадигми освіти, коли незалежну роль відіграє етична компетентність учителя як носія і головного суб'єкта формування сучасних моральних цінностей, пріоритетне значення серед ключових компетентностей, якими повинен оволодіти майбутній педагог (методичної, соціально-психологічної, інформаційної, діагностичної та ін.) має вирішення проблеми формування етичної компетентності ще на етапі підготовки у вищому навчальному закладі (ВНЗ).

Аналіз наукових досліджень проблем педагогічної етики свідчить про те, що в багатьох працях етика розглядається як основа для розв'язання загально-педагогічних та методичних завдань. Вивчення результатів наукових досліджень українських і зарубіжних учених виявило різноманіття підходів до визначення поняття «педагогічна етика», її особливостей, предмета, функцій і завдань. В. Наумчик і Є. Савченко трактують педагогічну етику як науку про формування моралі в умовах педагогічного процесу; В. Писаренко поняття «педагогічна етика» пов'язує з особливостями педагогічної діяльності, проблемами моральної свідомості тих, хто навчається, і їх взаємовідносинами; Л. Шевченко характеризує педагогічну етику як складову науки етики, яка відбиває особливості функціонування моралі в умовах цілісного педагогічного процесу, вивчає різнобічний аспект моральної діяльності діяльності вчителя. Слід зазначити, що етика виконує властиві їй соціальні функції, проте існують різні погляди учених на їх структуру, зокрема: Л. Архангельський виділяє як основні функції

гносеологічну, регулятивну, гуманістичну (виховну); О. Титаренко - регулятивну, виховну, пізнавальну, оцінно-імперативну, орієнтаційну, мотиваційну, комунікативну і прогностичну функції, які взаємодіють; Л. Шевченко – емпіричну, теоретико-філософську і нормативну; В. Писаренко та І. Писаренко – нормативну, моральної регламентації, моральної субординації і моральної координації; А. Гусейнов, Р. Апресян, А. Зелєнкова, В. Малахов основною функцією моралі вважають регулятивну.

Вклад в розробку питань педагогічної етики внесли В. Андрєєв, Д. Белухін, Р. Мамед-заде, В. Писаренко та І. Писаренко, П. Холмогорцев, В. Чернокозова та І. Чернокозов. Сутності етичної складової професійної компетентності вчителя присвячено роботи В. Писаренко, І. Писаренко, І. Синиці, В. Чернокозова, І. Чернокозова та ін. До проблеми формування етичної компетентності сучасного вчителя звертались С. Гаряча, К. Гулей, К. Журба, Л. Хоружа та ін., які розглядали етичну компетентність учителя як основу реалізації гуманістичної парадигми освіти. Проте, незважаючи на досить великий доробок науковців, протиріччя між якісно новими вимогами суспільства до рівня розвитку професійної моральності вчителя, і переважно знаннєвим підходом до організації освітнього процесу у ВНЗ, який не забезпечує постійного ціленаправленого формування етичних норм майбутнього вчителя в достатній мірі, вимагає подальшого дослідження процесуальних аспектів формування етичної компетентності, що і обумовило вибір теми нашої статті.

Завдання дослідження: обґрунтувати педагогічні умови формування етичної компетентності майбутнього вчителя.

«Етична компетентність» учителя як аспект феномену педагогічної діяльності є складною нелінійною системою, яка формує свій науковий апарат, інтегруючи знання багатьох наукових дисциплін (філософія, соціологія, культурологія, педагогіка, психологія та ін.) [3, с. 154]. В загальному плані етична компетентність – це взаємодіюче, взаємопроникаюче утворення змістовного, особистісного та діяльнісного характеру, яке є системою взаємопов'язаних між собою компонентів: змістовного (когнітивного), особистісного й операціонально-процесуального [1, с. 235]. Згідно з такою структурою етична компетентність має дві форми прояву: статичну і динамічну.

Статична форма характеризує рівень сформованості моральних цінностей і принципів особистості й відбиває її наявний етичний рівень. Динамічна форма проявляється в умінні реагувати в різних психолого-педагогічних ситуаціях без порушення норм педагогічної етики. Завдяки цьому створюються умови для педагогічної рефлексії, самовдосконалення, вибору оптимальних професійно-особистісних орієнтирів та шляхів взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу. Розвиток етичної компетентності майбутнього вчителя відбувається в процесі взаємодії статичної і динамічної її форм, яке може відбуватися в процесі професійної підготовки та квазіпрофесійної діяльності.

Етична компетентність представляє головні регуляції дій майбутнього педагога, які закріплюються в його звичках, традиціях, принципах життя, психологічних станах. Тому доцільно визначити компоненти етичної компетентності як системного утворення через комплексні, інтегративні характеристики, а саме: змістовий (когнітивний); особистісний; операціонально-процесуальний.

Змістовний (когнітивний) компонент включає знання норм професійної моралі, які є аксиологічним підґрунтям педагогічної дії.

Базовою складовою *особистісного компонента* є етична центрація педагогічної дії. Гуманістична психологія і педагогіка розглядають цю характеристику як особливий спосіб взаємодії вчителя з учнями, що ґрунтується на емпатії, конгруентному сприйнятті іншої людини. Спрямованість центрації педагогічних дій в етичному напрямі безпосередньо пов'язана з існуванням у вчителя позитивної «Я-концепції». Суть мотиваційної домінанти етичної компетентності вчителя полягає в бажанні підняти авторитет учня серед однокласників, проектуванні перспектив його розвитку; створенні атмосфери «психологічно комфортного навчання»; моральному самовдосконаленні власної особистості тощо.

Операціонально-процесуальний компонент етичної компетентності вчителя реалізується через використання певного арсеналу педагогічних засобів, що визначають гуманістичну стратегію і тактику його педагогічної дії. Орієнтація на побудову індивідуальної траєкторії розвитку особистості, збалансованість методів заохочення й покарання в індивідуальній педагогічній взаємодії, перевага прийомів творення, опосередкованого впливу дають змогу засвоювати в практичній педагогічній поведінці провідні моральні цінності: доброту, увагу, успіх у навчанні, довіру, співчуття та ін. Важливою складовою цього компоненту є вибір педагогом тактики своєї поведінки в конфліктних ситуаціях. Її основа – педагогічний такт, що характеризується гнучкістю педагогічної дії, знанням психологічної природи конфлікту, вмінням перевести його у сферу співробітництва та компромісу.

Передумови поліфункціональності педагогічної діяльності, змін у змістовному наповненні структурних компонентів етичної компетентності можна визначити такими положеннями: 1) етичний і загальнопсихологічний розвиток майбутнього фахівця здійснюється в контексті формування його цілісної особистості; 2) специфічні моральні утворення (цінності, почуття, мотиви, досвід тощо) є передумовою формування етичної компетентності майбутнього вчителя; 3) етична поведінка – поведінка вольова, яка вимагає свідомого рішення і вольових зусиль для її здійснення; 4) порушення етичних норм педагогом є іноді наслідком розбіжностей між предметними, соціальними еталонами, нормами праці з індивідуальними нормами й критеріями, наявності педагогічних стереотипів; 5) етична компетентність передбачає узгодженість мотиваційної й операціональної професійних сфер (розбіжність призводить до предметоцентризму, егоцентризму, тощо).

Ми вважаємо, що етичний компонент педагогічної діяльності, який регламентує взаємодію вчителя з усіма учасниками навчально-виховного процесу, є утворенням, яке складно формалізувати, і яке характеризується наявністю великої кількості факторів, які треба враховувати в процесі прийняття рішення. Таким чином, етичну компетентність як інваріантну характеристику можна розглядати, з одного боку, як систему професійних норм і правил поведінки вчителя, які можна відпрацьовувати в процесі контекстного навчання, з іншого – як психолого-педагогічний інструмент впливу педагога через особисту поведінку на внутрішній світ дитини. Наявність етичної компетентності в структурі професійної компетентності розширює професійні можливості педагога і проявляється як здатність ефективно будувати педагогічний процес і взаємодіяти з усіма учасниками навчально-виховної діяльності. При цьому етику поведінки не можна розглядати як алгоритмічні дії.

Рівні сформованості етичної компетентності майбутнього вчителя виражаються через систему критеріально-показникових ознак, зокрема: опорою на вихідні моральні принципи в педагогічній діяльності, здатністю студента демонструвати моральну гнучкість і шукати адекватне рішення в незапланованих ситуаціях (в процесі квазіпрофесійної діяльності), готовністю бачити нестандартний індивідуальний варіант поведінки в етичному полі.

Слід зазначити, що доцільність функціонування єдиного етичного поля пов'язана із необхідністю впливу не лише на інтелектуальну сферу майбутнього педагога, а й на його емоційність, що дає змогу активізувати емоційно-образне сприйняття явищ життя й культури, розвиває здатність до співпереживання (емпатії), створює умови для рефлексії свого внутрішнього стану. Повноцінне формування особистості можливе виключно тоді, коли потреби, мотиви виникають у процесі не тільки засвоєння або логічного осмислення матеріалу, а й переживання, проживання дії; зміни особистісного статусу студента з пасивного споживача духовних цінностей (об'єкта) на статус соціально-активного співучасника духовного життя.

Внутрішня динаміка формування етичної компетентності студента педагогічного ВНЗ має латентний характер, тому виявлення моральних суджень майбутніх учителів дає можливість відстежувати і коригувати сформованість їхньої етичної компетентності в межах статичної фази як потенційну готовність до здійснення динамічної етичної дії, розвитку його емоційної сфери, творчої позиції, закріплення вмінь і навичок етичної поведінки та переведення їх в індивідуально – гуманістичний педагогічний вплив.

Для набуття майбутнім вчителем атрибутівних для суб'єкта етичної культури якостей необхідно реалізувати в процесі навчання зміст етичної освіти, який включає когнітивну, аксіологічну, праксеологічну, комунікативну, суб'єктну складові. Оскільки реалізація змісту всіх складових етичної освіти вимагає власної активності студента як суб'єкта етичної

діяльності, то всі вони проявляються через функціонування суб'єктної складової, яка забезпечує суб'єктність етичної культури майбутнього вчителя як здатність до творчого конструювання змісту й характеру педагогічного процесу відповідно до етичних норм [1]. На нашу думку, суб'єктна складова центрує внутрішнє функціонування етичної освіти у ВНЗ відповідно до її мети, спрямованої на формування етичної компетентності майбутнього вчителя.

Результати дослідження [1; 3 та ін.] дозволили нам виділити такі *педагогічні умови* формування етичної компетентності майбутнього вчителя:

- створення моделі формування етичної компетентності майбутнього вчителя, яка реалізується, якщо в ході педагогічної освіти відбувається зіставлення позиції студента в рамках моральної складової Я-концепції як обов'язкового елемента рефлексивного професіоналізму з еталонними моральними нормативами педагогічної діяльності, й створення в результаті цього індивідуально вироблених особистих етичних норм;

- послідовна реалізація в освітньому процесі ВНЗ комплексу завдань, спрямованих на поетапне формування елементів етичної компетентності майбутнього вчителя; – підготовка студента з опорою на соціокультурні умови регіону, традиції, духовну спадщину й гуманістичну освітню парадигму, що включає ідеї педагогічної толерантності, гуманітаризації освіти, плюралізації педагогічної свідомості, етнокультурної самоідентифікації тощо;

- рефлексивне осмислення майбутнім учителем власної навчально-професійної діяльності (при порівнянні норм моралі з уявленнями студента, отриманими в результаті рефлексії його власної квазіпрофесійної діяльності, відповідно до етичних норм, виникає особиста норма діяльності, яка є індивідуальною; процес формування етичної компетентності набуває особистісного сенсу.

На нашу думку, при формуванні етичної компетентності майбутнього вчителя необхідно урахувати такі *закономірності*: 1) осмислення студентом змісту педагогічної етики як фактору свого особистісного й професійного зростання; 2) послідовність при: формуванні мотивації, навчанні способам цілепокладання, включенні студента в діяльність, яка має етичний контекст, виборі змісту, методів і форм освіти при внутрішній їхній індивідуалізації; 3) цілісність розвитку етичної компетентності при опорі на загальнолюдські, національні, регіональні цінності як орієнтири вибору професійного «Я» у взаємодії з учнями.

Тобто, формування етичної компетентності є поетапним процесом. Етичний зміст кожного етапу забезпечує створення умов для включення майбутніх учителів у відповідну діяльність, у якій формуються елементи етичної компетентності. На етапі актуалізації відбувається усвідомлення майбутнім учителем необхідності формування етичної компетентності й актуалізація його особистісного потенціалу. Мета технологічного етапу – розвиток комунікативно-етичних умінь у структурі педагогічної діяльності майбутнього вчителя. На творчому етапі формування етичної компетентності

– саморозвиток етичної складової структури особистості студента. Корекційний етап спрямовується на вироблення стійких ціннісних орієнтацій.

Результати нашого дослідження дозволили зробити такі висновки: 1) формування етичної компетентності забезпечується ціленаправленою реалізацією в процесі підготовки майбутнього вчителя сукупності педагогічних умов; 2) в процесі актуалізації цінностей і смислів етичних норм майбутній вчитель стає суб'єктом етичної діяльності і здатен свідомо й вільно вибирати мету й засоби цієї діяльності, творчо оперувати одержаними результатами пізнавального пошуку, критично оцінювати власні дії, реалізувати потребу у взаємодії з іншими суб'єктами на основі діалогу й співробітництва.

Список використаних джерел

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. / Г. П. Васянович. – К. : Видавничий центр «Академія», 2011. – 254 с.

2. Сариева А. Б. Понятие о педагогической этике и её задачи [Текст] / А. Б. Сариева // Актуальные вопросы современной педагогики : материалы II Междунар. науч. конф. (г. Уфа, июль 2012 г.). — Уфа : Лето, 2012.

3. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія./ Л. Л. Хоружа. – К. : Преса України, 2003. – 319 с.